

Tussen liturgische theologie en liturgische pastoraal

Over theologie, liturgie en christelijke praktijk

SAMUEL GOYVAERTS

Het doel van deze bijdrage is tweeledig. Ten eerste zal ik het ontstaan en de ontwikkeling schetsen van twee belangrijke benaderingen in de liturgie-studie: de liturgische theologie en de liturgische pastoraal. Ik zal aantonen hoe zij hun wortels hebben in de Liturgische Beweging, een mijns inziens niet te veronachtzamen bron voor hedendaagse theologische reflectie over de liturgie. Een van de thema's van de Liturgische Beweging was het nauwer op elkaar betrekken van theologische reflectie en pastorale praktijk binnen het speelveld van de liturgie.¹ Het is ook mijn overtuiging dat de liturgiewetenschap geenszins een ivoren toren theologie mag noch kan zijn. Niettemin lijkt het water tussen theologische reflectie en concrete pastoraal-liturgische praktijk vandaag vaak erg diep. Ten tweede wil ik daarom trachten om vanuit deze twee belangrijke stromingen op zoek te gaan naar nieuwe perspectieven op de relatie tussen theologie, liturgie en christelijke praktijk. Daarom start dit artikel met een overzicht van wat liturgische theologie (A) en liturgische pastoraal (B) is, met als focus de relatie tussen theologische reflectie en praktijk. Vanuit bepaalde convergenties tussen beide probeer ik vervolgens een stap voorwaarts te zetten in de relatie tussen theologische reflectie en christelijk praktijk (C).

¹ Dit artikel is een herwerking van een bijdrage op de najaarsbijeenkomst van het Genootschap voor Liturgiestudie met als thema de Liturgische Beweging en haar blijvende relevantie. De relatie tussen theologische reflectie en liturgische praktijk is een van de redenen waarom dit genootschap in 1952, in de schoot van de Liturgische Beweging, werd opgericht. Het Genootschap had en heeft als doel om de dialoog op gang te brengen tussen de academische studie van de liturgie en de kerkelijke, pastorale praktijk.

Romano Guardini (1885-1965) schreef in de eerste jaargang van het *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* een kort, maar belangwekkend artikel over de methode van de liturgiewetenschap.³ Hij houdt hierin een pleidooi voor de studie van de liturgie als een eigenstandige theologische discipline die niet als toepassingswetenschap ondergeschikt is aan het canoniek recht, de dogmatiek of de pastoraaltheologie. Volgens Guardini moet de liturgiewetenschap als theologische discipline de theologische betekenis die in de liturgie vervat ligt, onderzoeken volgens haar eigen methoden en grenzen. Hij roept op om naast het historische onderzoek naar de liturgie, dat in zijn tijd de boventoon voerde en waarvan hij noch ikzelf het belang ontkent, de liturgiestudie te ontwikkelen als een theologische discipline. Hij verwijst in zijn argumentatie naar het bekende adagium *lex orandi, lex credendi*, waarmee verondersteld wordt dat de liturgie een theologische inhoud heeft, zij het volgens haar eigen wetmatigheden.⁴

Verder beschrijft hij in dit artikel heel gedetailleerd het onderzoeksobject van deze liturgische theologie, namelijk de liturgische boeken, zowel uit de katholieke als uit andere tradities. Belangrijk is volgens Guardini om niet zozeer deze boeken en teksten op zichzelf te bestuderen, maar in nauwe verbinding met de 'levendigen Übung'.⁵ De ervaring, het actuele vieren, moet binnengebracht worden in het liturgisch theologische onderzoek. Guardini schrijft het zo:

Het object van de systematische liturgiestudie is dus de levendige, offerende, biddende, kerk die de genadevolle mysteriën voltrekt, in haar daadwerkelijke erediensvoering en al de vormen die hierop betrokken en hiermee verbonden zijn.⁶

Het gaat dus voor Guardini bij het bestuderen van de liturgie niet in de eerste plaats over een relict uit het verleden of over specifieke liturgische voorschriften, maar ten diepste over de kerk als *ecclesia orans* die viert en bidt tot God. Het is een bijzonder boeiend artikel met enkele fundamentele

2 Veel uitgebreider dan deze korte introductie is J. GELDHOF, 'Liturgical Theology', in: *Oxford Research Encyclopedia of Religion* (2015): <religion.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780199340378.001.0001/acrefore-9780199340378-e-14>.

3 R. GUARDINI, 'Über die systematische Methode in der Liturgiewissenschaft', *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* 1, Münster 1921-1941, 97-108.

4 GUARDINI, 'Über die systematische Methode', 104.

5 GUARDINI, 'Über die systematische Methode', 104.

6 GUARDINI, 'Über die systematische Methode', 104.

handvaten voor ieder die zich willen toeleggen op de studie van de liturgie. Herhaaldelijk wijst Guardini erop dat de liturgiewetenschap ‘in nauw verband’ met de praktijk van mensen moet blijven, zonder echter dieper in te gaan op de vraag hoe dit dan moet geschieden.⁷

2

BEAUDUIN: WEDERZIJDSE SCHATPLICHTIGHEID

In zijn artikel verwijst Guardini naar medestanders uit de vroege Liturgische Beweging zoals Callewaert, Cabrol en uiteraard Dom Lambert Beauduin (1873-1960). Deze laatste luidde met zijn lezing te Mechelen in 1909 het begin in van de Liturgische Beweging en zijn boekje *La piété de l'Église* werd een soort manifest van deze beweging. Het is naar dit geschrift uit 1914 dat Guardini verwijst. Hierin stelt Beauduin eveneens dat de liturgiewetenschap een eigenstandige wetenschap is, niet ondergeschikt aan het canoniek recht of de dogmatiek, maar met een eigen plaats binnen de theologiebeoefening, met een eigen object, procedures, methodes en eigen hulpwetenschappen.⁸ Uitgebreid gaat Beauduin in op de relatie tussen liturgie en dogma: ze zijn volgens hem schatplichtig aan elkaar.⁹ In de mate dat de dogmatiek schatplichtig is aan de liturgie, verwijst ook hij naar de tekst van Prosper van Aquitanië (vijfde eeuw), maar citeert deze in zijn originele vorm ‘legem credendi statuat lex supplicandi’.¹⁰ Beauduin legt dit uit door te stellen dat we ‘van de manier waarop we bidden moeten leren hoe we moeten geloven’.¹¹

3

VERDERE ONTWIKKELING IN DE TWINTIGSTE EEUW

Beauduins vertaling van het adagium biedt in een notendop waar de liturgische theologie voor staat: de betekenis van de liturgie ontsluiten, vertrekkend van de liturgie zelf en van daaruit kijkend naar de geloofsinhoud. Zo wordt het later in de twintigste eeuw opgepakt, in de eerste plaats door de orthodoxe theoloog Alexander Schmemmann (1921-1983). Deze studeerde in Parijs ten tijde van de Liturgische Beweging, maar leefde en werkte nadien vooral in de Verenigde Staten. Met zijn boek *Liturgical Theology* (1966) is het Schmemmann die de koers uitzet van de liturgische theologie, tot op vandaag.¹²

7 GUARDINI, ‘Über die systematische Methode’, 107.

8 L. BEAUDUIN, *La piété de l'Église: Principes et faits*, Leuven 1914, 91.

9 BEAUDUIN, *La piété*, 91-96.

10 Zie onder meer P. DE CLERCK, ‘Lex orandi, lex credendi: Un principe heuristique’, *La Maison Dieu* 222 (2000) 61-78.

11 BEAUDUIN, *La piété*, 95: ‘[P]ar la manière dont nous devons prier, apprenons ce que nous devons croire’.

12 A. SCHMEMMANN, *Introduction to Liturgical Theology*, Crestwood 2003.

Het denken van Schmemmann wordt overgenomen en uitgebreid door de benedictijn Adain Kavanagh die met zijn boek *On Liturgical Theology* de liturgische theologie definitief ingang doet vinden in de katholieke theologie.¹³ Het denken van Kavanagh wordt vandaag de dag gecontinueerd door zijn leerling David Fagerberg, hoogleraar liturgie aan de Notre Dame University in Indiana, maar ook door mensen als bijvoorbeeld de Amerikaanse protestantse theoloog Dwight Vogel, de lutheraanse professor Gordon W. Lathrop, Andrea Grillo uit Italië, of dichterbij huis in het werk van Joris Geldhof.

Telkens opnieuw gaat het bij deze auteurs om het ontsluiten van de theologische en gelovige betekenis van de liturgie zelf, vanuit de liturgie zelf. Fagerberg, op wie ik nog terugkom, spreekt in navolging van Kavanagh over *theologia prima*: het eigenlijke liturgische vieren is de eerste vorm van theologie.¹⁴ De eerste theoloog voor Kavanagh en Fagerberg is de zogeheten ‘Miss Murphy’: de gewone gelovige die de liturgie viert en eigenlijk alle liturgisch theologische wijsheid in pacht heeft, of zou moeten hebben.¹⁵ Hoe dit dan precies methodologisch wetenschappelijk verdisconteerd wordt, blijkt echter niet even duidelijk uit het werk van Kavanagh en Fagerberg. Dat binnen de liturgische theologie de theologische reflectie en de liturgische praktijk op elkaar betrokken dienen te worden en wederzijds relevant zijn voor elkaar, staat echter buiten kijf en was al heel duidelijk in 1921 bij Guardini. Tegelijkertijd blijkt dat reeds sinds Guardini de liturgische theologie er moeite mee heeft een heldere methodologie te ontwikkelen om theologische reflectie en christelijke praktijk met elkaar in verband te brengen.¹⁶

4

KEVIN IRWIN: TEKST EN CONTEXT

In zijn recent volledig herziene werk *Text and Context: A Method for Liturgical Theology* tracht ook Kevin Irwin een denkwijze te ontwikkelen waarbij zowel aan theologie als aan de liturgische praktijk recht wordt gedaan. Dit is de reden waarom ik tot slot bij zijn werk wil stilstaan. Het uitgangspunt voor Irwin is de ‘continue dialectische relatie tussen tekst en context’.¹⁷ Met ‘tekst’ doelt hij op de gevierde liturgie, waarbij het niet alleen over teksten gaat, maar over het geheel van teksten en riten, symbolen, gebaren, handelingen, et cetera. In deze dialectische relatie beschrijft Irwin twee

13 A. KAVANAGH, *On Liturgical Theology: The Hale Memorial Lectures of Seabury-Western Theological Seminary 1981*, New York 1981.

14 D.W. FAGERBERG, *Theologia Prima: What is Liturgical Theology?*, Chicago 2004².

15 Zie onder meer A. KAVANAGH, ‘Primary Theology and Liturgical Act: Response’, *Worship* 57 (1983) 323; FAGERBERG, *Theologia Prima*, 133-159, 226.

16 Zie ook GELDHOF, *Liturgical Theology*, onder het punt ‘Future Challenges’.

17 K.W. IRWIN, *Context and Text: A Method for Liturgical Theology*, Collegeville 2018², 85v.

bewegingen. De eerste noemt hij ‘context is text’. Hier ontwikkelt hij een theologie van de liturgie die focust op de constitutieve elementen van de liturgie. Het betreft in de eerste plaats de theologische interpretatie van de gevierde liturgie. De context brengt een bepaalde ‘tekst’ voort die bestudeerd kan worden. Onder context verstaat Irwin ten eerste de historische ontwikkeling en de componenten van een bepaalde liturgische ritus. Ten tweede is context voor hem, als rooms-katholiek, de actuele, hervormde liturgie en haar betekenis, rijkdom, en de wijze waarin en waarop ze gevierd wordt. Het betreft dan niet enkel de specifieke ritus, maar eveneens de gemeenschap, de architectuur, de muziek, et cetera. Ten derde is context voor Irwin de kritische functie van de liturgische theologie, waarbij men de huidige rituelen en zeker ook de uitvoering ervan, de *ars celebrandi*, onder constructieve kritiek plaatst. Beknopt gesteld bestaat deze eerste beweging – *context is text* – uit een liturgische theologie die het geheel van de liturgie, verleden en heden, bestudeert.

De tweede beweging binnen de dialectische relatie noemt Irwin ‘text shapes context’. Hier ligt de focus op de theologische en spirituele implicaties van de liturgie: wat zijn de constitutieve gevolgen van de liturgie voor de theologie en het christelijke leven? Deze tweede beweging onderzoekt, met andere woorden, de manier waarop het vieren van de liturgie de theologie, de oecumenische dialoog en het morele en spirituele leven beïnvloedt en transformeert. Irwin verwijst hierbij naar de samenhang tussen de reeds eerder vermelde *lex orandi* en de *lex credendi*, maar voegt hier de *lex vivendi* aan toe. Wat gevierd en geloofd wordt, komt eveneens tot uiting in hoe de kerk het geloof (be)leeft. Het theologische ontsluiten van de ‘tekst’, de eerste beweging – die noodzakelijk is om inzicht te krijgen in de implicaties ervan – houdt volgens Irwin tevens een unieke en essentiële methodologische component in voor theologische en spirituele zaken, de context, die op haar beurt weer mee de tekst bepaalt, dat is de dialectiek. Irwin zelf zegt het zo:

Aan de ene kant beïnvloeden de kerkelijke en culturele omstandigheden waarin de liturgie plaatsvindt – *context* – de manier waarop we liturgie ervaren en interpreteren – *tekst*. Aan de andere kant, en net zoals *context* de manier beïnvloedt waarop de *tekst* van liturgie wordt geïnterpreteerd, beïnvloedt dat gegeven dat we *tekst* noemen noodzakelijkerwijs ook de theologie, de spiritualiteit en het leven van de kerk – *context*.¹⁸

Dit lijkt een zeer veelbelovende wijze om theologische reflectie en liturgische praktijk op elkaar te betrekken, waarbij vooral de onderlinge afhankelijkheid tussen wat Irwin tekst en context noemt zeer bepalend is, maar waarbinnen men niettemin bepaalde thema’s, hetzij meer historisch, hetzij theologisch of eerder praktijkgericht, kan afbakenen.

¹⁸ IRWIN, *Context and Text*, 92-93. Originele cursivering.

Liturgische pastoraal

Ik werd op het spoor gezet van de liturgische pastoraal door de studie van Cipriano Vagaggini (1909-1999) die met zijn boek *Il senso teologico della liturgia* tevens een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de liturgische theologie.¹⁹ Aan het einde van zijn *magnus opus* schrijft Vagaggini twee hoofdstukken over liturgische pastoraal. Enig opzoekwerk maakt ten eerste duidelijk dat Vagaggini niet de enige was die het in die tijd over liturgische pastoraal heeft. Hierbij dient met name de dominicaan Aimon-Marie Roguet (1906-1991), medeoprichter van het Centre de Pastorale Liturgique te Parijs in 1943, te worden vermeld. Daarnaast vond in 1956 het internationale pastoraal-liturgische congres plaats in Assisi. Hier omarmde Pius XII niet alleen de Liturgische Beweging, maar gaf Josef Jungmann een opmerkelijke lezing over de relatie tussen liturgie en pastoraal doorheen de eeuwen.²⁰ Ten tweede valt op dat er in de loop van de twintigste eeuw heel wat uiteenlopende betekenissen en invullingen gegeven worden aan 'liturgische pastoraal' of 'pastoraalliturgie'. Laat ik hier even wat dieper op ingaan.²¹

1

LITURGISCHE PASTORAAL

Men kan *grosso modo* twee verschillende benaderingen van liturgische pastoraal onderscheiden. De eerste is die van de Franse-Italiaanse school, waar de reeds genoemde Roguet toe behoort en ook bijvoorbeeld de jezuïet Joseph Gelineau (1920-2008). Roguet ziet liturgische pastoraal als dat onderdeel van de pastoraal dat 'hen [het gelovige volk] in staat stelt op een actieve en bewuste manier deel te nemen aan de viering van de eredienst, zodat deze voor hen een bron kan zijn van de waarlijk christelijke geest'.²² Uiteindelijk is dit een tamelijk beperkte en eerder hiërarchisch belerende of – positiever geformuleerd – catechetische benadering van liturgische pastoraal. Het gaat er dan heel specifiek over om mensen toe te leiden naar een correcte manier van liturgie vieren. Deze focus op vorming blijft kenmerkend, zeker ook na de constitutie *Sacrosanctum concilium* (hierna: SC).²³ Eind jaren zestig gaat *la pastorale liturgique* bij Gelineau eveneens over het verhogen van de

19 C. VAGAGGINI, *Il senso teologico della liturgia: Saggio di liturgia teologica generale*, Roma 1957.

20 Zie J.A. JUNGSMANN, *Liturgisches Erbe und pastorale Gegenwart: Studien und Vorträge*, Innsbruck 1960, 479-494.

21 Ik maak hierbij dankbaar gebruik van D. SARTORE, 'Pastoral Liturgy', in: *Handbook for Liturgical Studies 2*, ed. A.J. Chupungco, Collegeville 1998, 65-95.

22 A.M. ROGUET, 'La pastorale liturgique', in: *L'Église en prière: Introduction à la liturgie*, éd. A.G. Martimort, Paris 1961, 231.

23 Vergelijk SC 14-19.

effectiviteit van de liturgische tekentaal.²⁴ Vanuit de dubbele beweging die de liturgie is, anabatisch (de beweging van de mens naar God) en katabatisch (de beweging van God naar de mens), onderscheidt hij een dubbele beweging in de liturgische pastoraal. Enerzijds is er nog steeds de nood aan vorming: het introduceren van de gelovigen en de voorgangers in de liturgie, en alle aanwezigen actief en bewust laten participeren aan de vieringen. Anderzijds komt bij Gelineau, meer dan bij Roguet, de nadruk te liggen op het 'vormen' van de liturgie, het aanpassen van de liturgische vormen. Liturgie moet pastorale liturgie worden, die mensen bereikt en weet te beroeren. De concrete invulling van pastoraalliturgie, die Sartore in de tweede helft van zijn artikel zelf geeft, ligt sterk in deze Franse catechetische lijn.²⁵ Zich baserend op Guardini werkt hij een eigen concreet programma uit voor liturgische vorming met een sterke nadruk op catechese.

2

PASTORAAL-LITURGISCHE STUDIES

Een andere benadering kan men terugvinden in de Duitstalige landen, waar zich in het begin van de twintigste eeuw een verwoede discussie afspeelde over het statuut en de methode van de *Pastoralliturgik*, de pastoraal-liturgische studies.²⁶ Athanasius Wintersig (1900-1942), een benedictijn uit Maria Laach, schrijft in 1924 dat pastoraalliturgie een eigen theologische discipline is, naast de historische en theologische studie van de liturgie.²⁷ Hij zet daarbij heel methodisch de bronnen, methoden en het doel van de pastoraal-liturgie uiteen. Hierbij probeert hij enerzijds de wetenschappelijkheid van de discipline en anderzijds de praktische relevantie van de pastoraalliturgie hoog te houden. Hoewel het enigszins kort door de bocht is, komt zijn uiteindelijke methode neer op wat een descriptief-normatieve methode genoemd kan worden, waarbij eerst de praktijk grondig in kaart gebracht wordt. Vervolgens dient deze getoetst te worden aan een ideaal theoretisch model dat gebaseerd is op de traditie en de theologie.

Het gedachtegoed van Wintersig wordt overgenomen en verder uitgewerkt door verschillende wetenschappers in de twintigste eeuw. Iemand die dit heel expliciet doet, is Birgit Jeggle-Merz, hoogleraar liturgie in Luzern. Vanuit een kritische herlezing van Wintersig formuleert zij de opdracht van

24 Zie J. GELINEAU, 'La pastorale liturgique', in: *Dans vos assemblées: Sens et pratique de la célébration liturgique*, éd. J. Gelineau, Paris 1971, ix-13.

25 Zie SARTORE, 'Pastoral Liturgy', 72-93. Sartore schreef ook het artikel in het *Handbook for Liturgical Studies* dat precies gaat over liturgische catechese, zie D. SARTORE, 'Catechesis and Liturgy', in: *Handbook for Liturgical Studies* 2, ed. A.J. Chupungco, Collegeville 1998, 97-111.

26 Een zeer goed overzicht wordt gegeven in B. JEGGLE-MERZ, "'Pastoralliturgik": Eigenberechtigter Zweig oder Anwendungsdisziplin der Liturgiewissenschaft? Relecture eines Grundsatzbeitrages von Athanasius Wintersig aus dem Jahre 1924', *Archiv für Liturgiewissenschaft* 29 (1987) 352-370.

27 Zie A. WINTERSIG, 'Pastoralliturgik', *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* 4 (1924) 157v.

de pastoraal-liturgische studie eerder algemeen als ‘de vraag hoe liturgie en het reële leven van mensen met elkaar verbonden kunnen worden, zodat liturgie als zinvol en verrijkend kan ervaren worden’.²⁸ Methodisch dient dit volgens haar te gebeuren vanuit een theologische (en niet enkel een zuiver sociaal-empirische) situatieanalyse. Niettemin ligt er bij de uitwerking van haar methode een sterke nadruk op de pastoraalliturgie als handelingswetenschap, met een belangrijke rol voor de empirische studies zoals beoefend in de sociale wetenschappen.

Eveneens in de jaren tachtig ontwikkelt ook Mark Searle (1941-1992) zijn visie op *pastoral liturgical studies*. Hoewel hij eveneens tegen de spraakverwarring aanloopt bij de verschillende betekenissen die er aan pastoraalliturgie of liturgische pastoraal worden gegeven, wil Searle duidelijk een koers uitzetten voor pastoraalliturgie als de wetenschappelijke en kritische benadering van de eredienst. Dit laatste is voor Searle in de eerste plaats het ‘actuele liturgische leven van hedendaagse (Amerikaanse) kerken’.²⁹

Vertrekkend vanuit een synchrone benadering van de liturgie ziet hij een drievoudige taak voor pastoraal-liturgische studies: een empirische, een hermeneutische en een kritische. Beknopt samengevat, is de eerste taak de empirische, het louter beschrijven van wat er gebeurt in liturgie.³⁰ Dit ligt methodologisch sterk in de lijn van wat Jeggle-Merz beschrijft, waarbij Searle zowel naar de sociologie verwijst – voor de empirische methode – als naar de antropologie – voor de studie van liturgie als ritueel. Voor de hermeneutische taak van de pastoraalliturgie focust Searle op de manier waarop de symbolische woorden en handelingen van de liturgie functioneren.³¹ Het gaat dan vooral over de effectiviteit van de liturgische symbolen om het mysterie van Gods genade te communiceren enerzijds en over de capaciteit van de hedendaagse mens om open te staan voor dit soort communicatie anderzijds. Dit soort studie kan volgens Searle een basis vormen voor het verbeteren van het ritueel zelf en vooral de uitvoering ervan, maar ook voor het ontwikkelen van evangelisatie en catechese. De derde taak, de kritische, bestaat erin om de resultaten van de twee voorafgaande, de empirische en de hermeneutische, tegen het licht te houden van de traditie en de theologie.³² Het erkennen van de normativiteit van de theologische traditie is daarmee volgens Searle niet enkel datgene wat de pastoraalliturgie onderscheidt van haar hulpdisciplines, zoals de sociologie, maar is tevens noodzakelijk indien men het sacramentele karakter van de heilseconomie serieus neemt. Het is deze laatste taak die de

28 JEGGLE-MERZ, ‘Pastoralliturgik’, 366. Over deze definitie kan, net zoals over andere definities, uiteraard gediscussieerd worden. Ze is in elk geval zeer gericht op de zinvolle ervaring van de deelnemer aan de liturgie en bijvoorbeeld minder op het lof en dank brengen aan God als Vader, Zoon en Geest in en door de liturgie.

29 M. SEARLE, ‘New Tasks, New Methods: The Emergence of Pastoral Liturgical Studies’, *Worship* 57 (1983) 296.

30 SEARLE, ‘New Tasks’, 297-299.

31 SEARLE, ‘New Tasks’, 300-302.

32 SEARLE, ‘New Tasks’, 302-305.

pastoraalliturgie tot een waarlijk theologische discipline maakt. Aldus beschreven vraagt de pastoraalliturgie een hoge mate van interdisciplinariteit, waar Searle zich terdege van bewust is. Vanuit deze drievoudige taak verdient volgens Searle de pastoraalliturgie echter haar plaats naast de historische studie van de liturgie en de liturgische theologie.³³ Deze laatste slaagt er volgens Searle immers niet in om de actuele liturgische ervaring van de gelovigen voldoende plaats te geven. Daarnaast is volgens Searle de liturgische theologie te tekstueel gericht en heeft deze te weinig aandacht voor niet-tekstuele elementen. Dit is een kritiek die ik niet deel, zeker niet als het gaat over de recentere liturgische theologie.³⁴ Pastoraalliturgie kan volgens Searle helpen om 'de scheiding tussen theologische claims over de liturgie en liturgische ervaring' te overwinnen.³⁵

Het moge duidelijk zijn dat er zowel in de eerder catechetische benaderingen van de Franse-Italiaanse school als in de recentere, eerder empirische benaderingen, waardevolle elementen zitten en dat beide vandaag de dag vanuit verschillende facetten nog steeds braakliggend terrein zijn. Er is, zelfs bij 'wekelijkse zondagsgangers', een onmiskenbare vervreemding van het liturgische leven van de kerk, een grote nood aan liturgische catechese en meer aandacht voor de *ars celebrandi* van alle betrokkenen. Daarnaast moet de actuele situatie, via empirische data, terdege in rekening gebracht worden binnen de theologische reflectie. Waar echter de eerste benadering bijwijlen erg paternalistisch of zelfs klerikalistisch is, is het in de tweede benadering niet altijd duidelijk hoe de empirische studie zich uiteindelijk verhoudt tot de theologische reflectie, of ontbreekt deze laatste zelfs volledig.³⁶

3

LITURGISCHE PASTORAAL BIJ VAGAGGINI

Ter afronding van dit onderdeel over de liturgische pastoraal keer ik terug naar Vagaggini die eveneens spreekt over verschillende betekenissen van de *pastorale liturgica*. Volgens hem kunnen hier drie zaken mee worden aangeduid:

1. De methodes van de pastorale kunde [*arte*] om het volk doeltreffend toe te leiden naar een intensieve beleving van de liturgie.
2. De waarde van de liturgie om het algemene doel van de pastoraal te bereiken, namelijk het volk te leiden naar en te bewaren in Christus en Christus naar het volk te leiden.

³³ SEARLE, 'New Tasks', 306-307.

³⁴ Vergelijk wat hierboven gezegd werd in de bespreking van Irwin.

³⁵ SEARLE, 'New Tasks', 307.

³⁶ Zie met betrekking tot dit laatste ook A. GERHARDS/B. KRANEMANN, *Introduction to the Study of Liturgy*, Collegeville 2017, 69-71.

3. De algemene manier om pastoraal te begrijpen en in praktijk te brengen door deze bewust te focussen op de liturgie.

Al deze drie betekenissen zijn legitiem, maar de derde is de meest volledige en het is deze die we bedoelen als we spreken over liturgische pastoraal of pastoraalliturgie.³⁷

Het is niettemin mijn indruk dat in de rest van het hoofdstuk waaruit dit citaat genomen is en eveneens in het volgende hoofdstuk de tweede betekenis zeer centraal staat voor Vagaggini: liturgische pastoraal als het realiseren van de ontmoeting tussen Christus en de mensen, in het bijzonder in de liturgie. Vagaggini noemt enkele belangrijke aspecten van de liturgische pastoraal, namelijk: participatief, daadwerkelijk, gemeenschappelijk, hiërarchisch, publiek en lokaal verankerd.³⁸ Hierbij tracht hij telkens heen en weer te bewegen tussen de liturgie en het gelovige leven van de kerk. De ecclesiology komt in zijn pastoraal liturgische reflecties erg naar de voorgrond, maar ook de individuele mens. Zo gaat het bijvoorbeeld bij de daadwerkelijke deelname niet enkel over de deelname aan de liturgie maar eveneens over de deelname van het innerlijke van de mens zelf in Christus. In het volgende hoofdstuk van het boek, zijn concrete uitwerking over de methodes van de liturgische pastoraal, is Vagaggini – in lijn met de Franse-Italiaanse school – sterk gericht op prediking en catechese.³⁹ De idee van liturgische pastoraal als de algemene manier om pastoraal te begrijpen en in praktijk te brengen door te focussen op liturgie, zet echter aan het denken. Wat kan dit betekenen en vooral: hoe kan men dit ten uitvoer brengen?

C

Tussen liturgische pastoraal en liturgische theologie

In dit derde deel zal ik niet zozeer de invulling, maar wel de definitie van Vagaggini van liturgische pastoraal uitwerken met behulp van de premissen van de liturgische theologie. Dit biedt volgens mij nieuwe perspectieven op de relatie tussen theologie, liturgie en christelijke praktijk of pastoraal. Hierbij is het allesbehalve de bedoeling om de christelijke praxis te beperken tot enkel de liturgie. De liturgie put immers niet de hele werkzaamheid van de kerk uit, zoals sc 9 stelt. Evenmin wil ik de liturgie naar voren schuiven als een pastoraal keurslijf en zelfs niet, of toch niet in eerste instantie, als het uiteindelijke doel waar alle pastorale activiteit van de kerk toe leidt. Ik

³⁷ VAGGAGINI, *Il senso teologico*, 664. Eigen vertaling.

³⁸ Deze aspecten worden meer gestructureerd voorgesteld in de latere, herwerkte en naar het Engels vertaalde versie van het boek, zie: C. VAGGAGINI, *Theological Dimensions of the Liturgy: A General Treatise on the Theology of the Liturgy*, Collegeville 1976, 838-847.

³⁹ Zie VAGGAGINI, *Theological Dimensions*, 855-898.

wil proberen om de liturgie als verstaanshorizon te nemen voor het begrijpen en het in praktijk brengen van de pastoraal (Vagaggini), en uiteindelijk als verstaanshorizon voor het hele christelijke leven. In de liturgie wordt immers op een bijzondere wijze de ontmoeting tussen mens en God gevierd en gerealiseerd en het is uiteindelijk ook die ontmoeting tussen mens en God die de gehele pastoraal en het christelijke leven kenmerkt en in beweging brengt. De beweging die ik wil maken, is, met de woorden van Irwin, die van *text shapes context*. De liturgie beïnvloedt het kerkelijk handelen en het christelijk leven. De vraag is hoe men dit op het spoor kan komen.

In zijn boek *Consecrating the World: On a Mundane Liturgical Theology*, spreekt David Fagerberg over *a liturgical lens*. Dit is voor hem niet zozeer kijken naar de liturgie, 'to look at liturgy', maar eerder 'to look through liturgy'.⁴⁰ Fagerberg gebruikt dit zelfs als universele verstaanshorizon wanneer hij schrijft: 'Liturgisch inzicht is noodzakelijk om inzicht te hebben in de kosmos, geschiedenis, de polis, de mensheid, de aarde, het hemelrijk, man en vrouw als kosmische priesters – alles'.⁴¹ Dit hangt nauw samen met zijn definitie van liturgie, namelijk als 'de perichorese van de triniteit, kenotisch uitgebreid als uitnodiging voor ons synergetisch opstijgen tot deïficatie'.⁴² Fagerberg raakt hier mijns inziens aan een wezenlijke dimensie van de liturgie, een dimensie die buiten beeld blijft als men bijvoorbeeld – niet onjuist – spreekt over liturgie als het geheel van symbolen, woorden en vormen van de christelijke eredienst. De definitie van Fagerberg boort echter een dieper verstaansniveau aan van wat liturgie is. Het gaat in de liturgie over de uitbreiding van de trinitaire liefde die de mens meevoert tot eenheid met God, tenminste als deze daaraan wil meewerken (synergetisch). Deze benadering van liturgie en Fagerbergs liturgische lens geven zonder twijfel een interessante kijk op de theologie: de theologische perspectieven die door Fagerberg in *Consecrating the World* uiteengezet worden, zijn bijzonder boeiend en mijns inziens interessant voor elke theoloog. Mijn vraag is welke perspectieven er ontstaan op de pastorale en christelijke praktijk als geheel, kijkend met deze liturgische lens. Dit kan eveneens beschouwd worden als een poging om sc 10 over de liturgie als *fons et culmen*, 'hoogtepunt en bron' van het christelijke leven, verder te exploreren.

Ik ontwikkel mijn gedachtegang vanuit drie essentiële kenmerken van de christelijke liturgie, die telkens doorstoten naar een diepere laag. Ik zal achtereenvolgens het lichamelijke aspect van de liturgie, het relationele aspect en uiteindelijk de liturgie als zelfgave kort liturgisch theologisch duiden (*context is text*), om daarna te kijken hoe dit het pastorale handelen en het christelijke leven vormt (*text shapes context*), waarbij de nadruk ligt op de tweede beweging. De drie dimensies die besproken worden, zijn stuk

40 D.W. FAGERBERG, *Consecrating the World: On Mundane Liturgical Theology*, Kettering 2016, 5.

41 FAGERBERG, *Consecrating the World*, 5.

42 Zie D.W. FAGERBERG, *On Liturgical Asceticism*, Washington 2013, 9.

voor stuk aspecten van de liturgie die van belang waren tijdens de Liturgische Beweging en die vandaag vrij algemeen aanvaard zijn als behorende tot de kern van de liturgie. Niettemin zou men wat ik hier ontwikkel tot op zekere hoogte arbitrair kunnen noemen. Uiteraard kunnen nog andere aspecten van de liturgie in deze oefening aan bod komen, bijvoorbeeld het eschatologische karakter van de liturgie, liturgie als gebed, of liturgie vanuit haar rituele dimensie, waarbij telkens weer andere perspectieven geopend worden. Dit toont echter de veelheid aan van perspectieven en de rijkdom van de methode en van de liturgie, eerder dan een deficit van de methode. Tot slot worden hier geen grote strategieën of pastorale plannen van aanpak ontwikkeld: liturgie leert in de eerste plaats houdingen, heel concrete houdingen van gebed, dank en lof. Maar ook op een dieper niveau maakt de liturgie bewust van houdingen die van belang zijn voor de theologie, voor de pastorale praktijk en voor het christelijke leven.

1

LICHAMELIJKHEID

Allereerst wordt in de liturgie het hele lichaam betrokken. Het gaat in de liturgie niet enkel over de ratio en het intellect of over de geest, maar ook en zelfs in grote mate over lichamelijke ervaringen en gevoelens. Het subject van de liturgie is de hele menselijke persoon: lichaam en geest. Dit is duidelijk een inzicht dat verworven werd dankzij de Liturgische Beweging.⁴³ Het materiële karakter van de sacramenten, zoals water, brood, wijn, olie, is het beste voorbeeld van deze zintuiglijke dimensie van de liturgie, maar ook kleuren, kleding, wierook, muziek, et cetera dragen hiertoe bij. Liturgie is een lichamelijke ervaring omdat God zijn mensen ontmoet zoals ze zijn, namelijk geschapen uit vlees en bloed, met een geest en verstand, maar ook als fysieke realiteit. Hierbij kan tevens verwezen worden naar de (gedeeltelijke) etymologische oorsprong van het woord liturgie, vanuit het Griekse *ergon*, werk, een handeling of activiteit. Liturgie heeft een praktische kant en is dus veel meer dan enkel de juiste teksten en formules.

Van hieruit kijkend naar de christelijke praxis wordt het duidelijk dat het christelijke leven iets is van de hele menselijke persoon. Christelijk leven bestaat niet enkel uit intellectuele keuzes op basis van een bepaalde leer of een geloofsbelijdenis, het is veel radicaler. Als je christelijk leven beschouwt als een liturgisch leven waarbij het lichaam en handelingen van primair belang zijn, dan heeft dit vergaande gevolgen. Ik noem er enkele.

⁴³ Zie bijvoorbeeld wat Guardini schrijft over liturgie als spel en over symbolen in R. GUARDINI, *Vom Geist der Liturgie*, Freiburg 1918; R. GUARDINI, *Liturgische Bildung: Versuche*, Rothenfels am Main 1923.

Ten eerste kan men middels deze liturgische lens onmogelijk stellen dat het lichaam, en bij uitbreiding de wereld, slecht zijn of kwaad. God zelf neemt het vlees aan en tot op vandaag gebruikt hij zijn schepping om de mens genade te schenken, zoals in de liturgie en de sacramenten. Dat de wereld niet slecht kan zijn voor een christen wordt fundamenteel duidelijk vanuit de liturgie. Daarboven is de liturgie, en een liturgische kijk, ook een uitnodiging om alles wat geschapen is te gebruiken om er het goede mee te doen, het te gebruiken op een bevrijdende en genadevolle manier, zoals de liturgie dat doet.

Ten tweede leert de liturgie vanuit haar lichamelijke karakter dat God rekening houdt met de menselijke grenzen en limieten, de menselijke beperkingen in tijd en ruimte. In dit licht kunnen tevens de woorden van Paulus klinken: 'U hebt nog geen enkele beproeving doorstaan die de menselijke maat overschrijdt. God is getrouw: Hij zal niet toelaten dat u boven uw krachten beproefd wordt' (1 Kor 10,13). Concreet met betrekking tot het christelijke leven en de praxis wil dit zeggen dat men niet moet beantwoorden aan onmogelijke verwachtingen, maar zich bewust moet zijn van de menselijke grenzen en deze ook aanvaarden. *Clementia*, mildheid, is een van de belangrijke christelijke deugden, maar mildheid ten aanzien van zichzelf is voor veel christenen vaak de moeilijkste vorm van deze deugd.

Ten derde, als liturgie een werk en een handeling is, en liturgie, zoals Taft zegt, de basishouding van elke christen in de kern vat,⁴⁴ dan komt uiteraard ook de dimensie van de goede werken naar voren: 'wat baat het een mens te beweren dat hij geloof heeft, als hij geen daden kan laten zien? [...] Zo is ook het geloof, op zichzelf genomen, als het zich niet uit in daden, dood' (Jak 2,14.17). Met een liturgische lens naar de christelijke praxis kijken, wil niet zeggen zichzelf afsluiten in de (liturgische) gebedsontmoeting met God, maar telkens ook daaruit weg trekken en ernaar handelen.

Van hieruit komen er tot slot enkele concrete vragen en suggesties voor de pastorale praktijk naar boven. Is men zich voldoende bewust van het belang van deze lichamelijke dimensie? Is er in het pastoraal begeleiden van mensen, bijvoorbeeld in een parochie, een zorginstelling of een gevangenis voldoende aandacht voor de hele persoon? Komt de zintuiglijke en lichamelijke dimensie van de mens aan bod in de catechese en de vormingen die men aanbiedt? Of ook – terug naar de liturgie – is men in de liturgie enkel met teksten bezig of ook met handelingen, met alle zintuigen en het geheel van de *ars celebrandi*? Dit zijn vragen die, door het gebruiken van de liturgische lens van de lichamelijkheid – of anders gezegd door het begrijpen en in praktijk brengen van de pastoraal door te focussen op de liturgie (Vagaggini) – naar boven komen en het concrete christelijke leven en pastoraal handelen mee kunnen helpen vormen.

44 'Het doel van alle christelijke liturgie is in een ritueel moment uitdrukken wat de basishouding zou moeten zijn van elk moment van ons leven.' R. TAFT, *Beyond East and West: Problems in Liturgical Understanding*, Washington 1984, 32.

De liturgische activiteit of handeling is natuurlijk niet zinloos of zonder betekenis. Liturgie is een relationele lichamelijke handeling, dat is de tweede laag. Dat liturgie een horizontale en verticale relationele dimensie heeft, zoals de twee armen van het kruis, moge duidelijk zijn.

Liturgie is actie ten aanzien van God, het prijzen en danken van diegene die aanbeden wordt in de liturgie als Vader, Zoon en Geest. In elk moment van de liturgie treedt men in relatie met de drie-ene God: door een kruis teken te maken, door het Woord te beluisteren, door het gebed en de gaven van mensen en de genade die wordt ontvangen. Het is een relationeel en dialogaal gebeuren, verticaal, maar ook horizontaal. We vieren liturgie als volk, *laos* in het Grieks, het andere gedeelte van de etymologische oorsprong van het woord. Dit is het gemeenschappelijke karakter van de liturgie, eveneens op de voorgrond gekomen door de denkers uit de Liturgische Beweging. Deze dimensie krijgt uitdrukking op vele manieren, in de eerste plaats door de samenkomst, de congregatie. De vierende gemeenschap komt samen op hetzelfde uur, dezelfde plek en met hetzelfde doel: de goddelijke eredienst. Liturgie wordt, in principe, ook gevierd door een gemeenschap zonder onderscheid wat betreft arm of rijk, opgeleid of niet, oud of jong, één volk, kinderen van de Vader, in de eucharistie gesterkt en gevormd tot het ene brood en uitgezonden door de ene Geest. Maar deze horizontale dimensie reikt nog veel verder: de liturgische gemeenschap overstijgt ruimte (de wereldkerk) en tijd (de kerk in verleden, heden en toekomst). Wie deelneemt aan de liturgie treedt in relatie met God, maar ook met de hele mensheid, op een unieke wijze. Dat is de tweede lens die ik wil gebruiken.

Op het horizontale vlak wil dit natuurlijk zeggen dat de christelijke praxis een relationele praxis is. Uiteraard leeft men in relatie met familie, partner, collega's, vrienden: dat is algemeen menselijk en toont de universeel menselijke dimensie van de liturgie. Deze relaties, bekeken door een liturgische lens, worden echter onmiddellijk gekwalificeerd door een aantal aspecten. De christelijke liturgische relatie laat zich bijvoorbeeld kenmerken door dialoog, luisterbereidheid en zelfs stilte. Daarenboven wordt de liturgie gevierd met mensen die elkaar niet kennen, elkaar misschien niet leuk vinden, met mensen die allang gestorven of nog niet geboren zijn, en met mensen over heel de wereld. De gemeenschap waartoe de liturgie uitnodigt, is een universele gemeenschap, zonder onderscheid. Christen zijn, de christelijke praxis, en ook pastoraal handelen van hieruit, wil zeggen: op zoek gaan naar eenheid, niet enkel met diegenen dichtbij, maar met iedereen. Vanuit de liturgie zelf krijgt men dit op vele manieren aangeboden. Een heel concreet voorbeeld is het 'Eucharistisch gebed voor kinderen II' waar men bidt: 'Vergeet niet hen van

wie wij houden (N.N.) en evenmin degenen van wie we niet genoeg houden'. Christelijke praktijk is ook doen wat je bidt, *lex vivendi*.

Uiteraard gaat het in de christelijk praktijk eveneens over de relatie en de eenheid met God, de verticale dimensie. Ik ben er sterk van overtuigd dat een enorme pastorale uitdaging vandaag de dag erin bestaat om mensen terug te leren bidden, niet enkel in de liturgie, maar ook daarbuiten. Bidden is immers de wijze om deze relatie met God te onderhouden. Dit kan door middel van het traditionele formulegebed, maar evengoed door het bidden met de Schrift, of bidden 'as you go', zoals de nationaal en internationaal succesvolle *app* van de jezuïeten, die trouwens aantoont dat er een enorme nood aan zulke ondersteuning is.⁴⁵ De vraag is of hier in de pastorale praktijk genoeg aandacht aan besteed wordt. Zeker in het Westen stelt men vast dat er soms een zekere schroom is wanneer het expliciet over bidden gaat. Uiteindelijk is deze verticale dimensie de kern van het christelijke leven. Het is een relatie die niet enkel gestalte krijgt in de liturgie, maar altijd en overal. In de ignatiaanse spiritualiteit heet dit 'God vinden in alle dingen', maar deze gedachte, of beter deze christelijke levenshouding, kan men terugvinden in alle grote spirituele tradities.⁴⁶ De innerlijke band met God behoort tot de kern van het christelijke leven. Hierin gaan staan en van hieruit leven transformeert de manier waarop men leeft en hoe men met mensen op weg gaat. Over en vanuit deze lens van de relationaliteit kan uiteraard nog veel geschreven worden, maar er rest me nog een stap in de relatie tussen liturgie en de christelijke praktijk, die weliswaar sterk aansluit bij de relationele dimensie.

3

ZELFGAVE

De relationele handeling die de liturgie is, heeft uiteindelijk haar wortels in de triniteit en in het Christusgebeuren: een en al relatie. De sterke verbondenheid met de triniteit en met Christus maakt de liturgische relationaliteit uiteindelijk tot een relatie van zelfgave, een derde laag. Elke liturgie heeft als startpunt immers het leven van Christus, zijn lijden, dood en verrijzenis, opnieuw een inzicht dat op het voorplan kwam dankzij de Liturgische Beweging, in eerste instantie door het werk van Odo Casel.⁴⁷ In de liturgie wordt de zichzelf gevende trinitaire relatie uitgebreid naar de mens in de figuur van de Zoon en door de kracht van de Geest, de perichorese van de triniteit,

⁴⁵ Zie <pray-as-you-go.org> of <biddenonderweg.org>.

⁴⁶ Zelfs wanneer je niet in de gebedstijden, in de liturgie bent, zo leert karmelietes Teresa van Avila haar zusters, bijvoorbeeld 'in de keuken, weet dan dat de Heer zich te midden van de pannen bevindt en dat hij je innerlijk en uiterlijk helpt'. TERESA VAN AVILA, *Kloosterstichtingen* (Mystieke werken, 2), Gent 1980, hfdst. 5, §8.

⁴⁷ O. CASEL, *Das christliche Kultmysterium*, Regensburg 1932.

kenotisch uitgebreid, om de woorden van Fagerberg te gebruiken. Om de mens te redden geeft Christus zichzelf over aan het menselijke bestaan tot het uiterste toe, hij sterft aan het kruis. Alle liturgie is verbonden met deze trinitaire zelfgave van Christus aan de mensheid, waardoor God dichter bij de mensen kwam en de mensen dichter bij God werden gebracht, dichter dan ze ooit geweest zijn. In elke liturgie is deze zelf-gevende liefde van God door Christus in de Geest aanwezig, hetzij door de gave van zijn Woord, door de sacramenten, door de verzamelde kerkgemeenschap, et cetera (vergelijk sc 7). Maar in de liturgie vraagt deze zelfgeevende liefde ook een antwoord, anders kan men niet over een waarachtige dialoog of over een relatie spreken. Alles wat gedaan of gezegd wordt in de liturgie, het hele liturgische gebeuren, is daarom tegelijk gave van God aan de mens en gave van de mens aan God.

Deze zelfgave van God in zijn Zoon door de Geest en de menselijke zelfgeevende liefde ten aanzien van de Vader door de Zoon in de Geest tijdens de eredienst is wat in de traditie het offerkarakter genoemd wordt, of ten minste een mogelijke manier om dit te verstaan. 'Offer' lijkt vandaag een weinig populair begrip te zijn, dat negatieve connotaties met zich meedraagt zoals vernietiging, destructie en dood. Maar indien men offer tracht te verstaan vanuit zelfgave, vanuit een relationeel perspectief, dan komen er andere connotaties naar boven. De eenvoudigste manier om hierover te spreken is uiteraard vanuit de eucharistie, waar die zelfgeevende liefde van God present gesteld wordt in de gaven van Christus' eigen lichaam en bloed. Het Tweede Vaticaans Concilie spreekt over de liturgie als het heiligen van de mens (sc 7), wat ik dus Gods zelfgave noem. Heiliging en genade is immers niets anders dan gave Gods. In dit geval spreken de concilievaders echter niet enkel over de eucharistie, maar over de liturgie in het algemeen. Tegelijkertijd is liturgie ook onze offerande, het volmaakte verheerlijken van God, de andere beweging in de liturgie (sc 7). Dit betreft opnieuw niet alleen dat wat aangeboden wordt bij het aanbrenge van de gaven in de eucharistie (ook wel offerande genoemd), maar het geheel van liturgische gezangen en gebeden, het geloof, de tijd die men vrijmaakt en uiteindelijk het hele zijn, als men waarlijk liturgie viert. Alles wat men heeft en is, offert men terug aan God om hem te danken.

Kijkend door deze liturgische lens leert de liturgie als zelfgave iets essentieels over het bestaan zelf. Theoloog en jezuïet Michael Himes verwijst naar het Bijbelvers 'Want wie zijn leven wil redden, zal het verliezen. Wie zijn leven verliest vanwege Mij, zal het vinden' (Mt 16,25; vgl. Mc 8,35; Lc 9,24; Joh 12, 25). Hij legt uit hoe hij dit jarenlang verkeerd begrepen heeft, namelijk normatief, als een gebod, terwijl hij pas laat in zijn leven ontdekte dat het eigenlijk geen normatieve, maar een descriptieve uitspraak is:

Jezus vertelt ons niet hoe we moeten leven, maar vertelt ons hoe de dingen zijn. Het bestaan is zo: als je het wilt, kan je het niet hebben,

maar als je het weggeeft, dan is het onuitputtelijk, dan wordt het eeuwig, want zijn en jezelf geven, blijken exact hetzelfde te zijn.⁴⁸

Volgens Himes is het fundament van het bestaan zelfgave, de gave van het zelf aan de ander, dus met andere woorden: liefde. Dit stemt ook overeen met wat paus Franciscus in zijn meest recente exhortatie *Gaudete et exultate*, schrijft:

Alleen op basis van de vrij aanvaarde en nederig ontvangen gave van God kunnen we door onze eigen inspanningen meewerken en ons meer en meer laten omvormen. Eerst moeten we toebehoren aan God. Het komt erop neer dat wij onszelf geven aan Hem die de eerste was, dat wij ons engagement en onze mogelijkheden, onze strijd tegen het kwade en onze creativiteit aan Hem toevertrouwen, opdat zijn belangeloze gave in ons kan groeien en zich ontwikkelen.⁴⁹

Aan het einde van het document spreekt de paus eveneens over de logica van de gave en over het kruis, daarbij zijn – en mijn – punt als volgt samenvattend: ‘God vraagt alles van ons, maar hij geeft ook alles’.⁵⁰ De liturgisch lens van de zelfgave brengt de mens aldus tot de kern van het zijn zelf.

Opnieuw komen daarbij verschillende vragen naar boven voor het pastoraal handelen. Het betreft in de liturgie duidelijk een zelfgave in twee richtingen. De vraag hierbij is hoe dit vorm krijgt in de pastorale begeleiding. Uiteraard geeft elke goede pastor zichzelf en vele pastores gaan veel verder dan ze moeten gaan, soms zelfs verder dan ze kunnen gaan. Maar staat men in de pastorale relatie ook open voor de zelfgave van de ander? Werkt het inderdaad in twee richtingen? Staat men ontvangend in de pastorale functie of enkel gevend? Krijgt de mens met wie op weg wordt gegaan ook bewust de ruimte en de kans om zichzelf te geven en dus, aldus het evangelie, leven te ontvangen? Want is dat niet het uiteindelijke doel? Het is, denk ik, bij uitstek de liturgische lens die kan helpen deze houding aan te nemen, om via de kenose naar de perichoretische eenheid met God te groeien.

Wat ik hier ontwikkel, is slechts een proeve van een mogelijke manier om theologische reflectie te verbinden met het actuele christelijke leven en het pastorale handelen. Hierbij ben ik uitgegaan van de kracht van de liturgie om, zoals Vagaggini zegt, uitspraken te doen over het begrijpen en het in praktijk brengen van de pastoraal. Ik ben ervan overtuigd dat de liturgie bepaalde implicaties heeft en houdingen aanleert die uitermate

48 ‘Jesus is not telling us how we ought to live, but he tells us how things are. Existence is like this: if you want it you cannot have it, but if you give it away, you cannot run out of it, it becomes everlasting, because being and giving oneself turn out to be exactly the same thing’. M.J. HIMES, *The Last Lecture* (18 november 2008), <www.youtube.com/watch?v=hs3UCUqy8cg> (geraadpleegd op 16.10.2018).

49 *Gaudete et exultate* 56.

50 *Gaudete et exultate* 175.

vruchtbaar kunnen zijn, niet alleen voor theologische reflectie, zoals de liturgische theologie beargumenteert, maar evenzeer voor de pastorale praktijk en het hele christelijke leven. Uiteraard blijven ook nog verschillende vragen open. Wordt liturgie ook daadwerkelijk ervaren en gevierd als zelf-gave van God en van mensen? Is het voor de hedendaagse mens, zeker in de Europese laatmoderne cultuur, nog mogelijk om via de liturgische ritus, met zijn eigen taal- en symbolenspel, de relatie met God en met elkaar op te bouwen? Vragen als deze versterken enkel het pleidooi om het gesprek tussen liturgie, theologie en de christelijke praktijk op gang te houden.

SUMMARY

Samuel Goyvaerts, Between Liturgical Theology and Liturgical Pastoral: On Theology, Liturgy and Christian Praxis

This article has two main goals. Firstly, the author gives a brief outline of the development of both liturgical theology and pastoral liturgical studies. Both of these disciplines are important in the field of liturgical studies and both have their roots in the Liturgical Movement, an important source for contemporary liturgical reflection. One of the main themes of the Liturgical Movement was the relation between theological reflection and pastoral praxis within the framework of the liturgy. Until this day, this proves to be a difficult issue. Therefore, a second goal of this article is to develop new perspectives on the relation between theology, liturgy and Christian life. The author starts from the definition of pastoral liturgy used by C. Vagaggini. He perceives pastoral liturgy as 'the general way of conceiving and putting the pastoral into practice by consciously centering it in the liturgy'. The author tries to combine this insight with the liturgical theological propositions of the relation between liturgy and theology. Using a threefold liturgical lens, a concept of liturgical theologian D. Fagerberg, the author develops his reflections on pastoral and Christian praxis. Subsequently, he discusses the meaning of the bodily, relational and self-giving dimension of the liturgy. It is his conviction that these three liturgical lenses show some necessary and basic attitudes for both pastoral activity as well as Christian life in general. In the end, the liturgy, perceived as the human self-giving answer to Gods Trinitarian gift of self, brings us to the core of human existence itself. As such, this article explores living a Christian life as living a liturgical life.

SAMUEL GOYVAERTS, geboren in 1986 te Genk, is werkzaam als universitair docent liturgie aan de Tilburg School for Catholic Theology van Tilburg University. Naast een korte periode als voltijds pastoraal vormingswerker studeerde hij daarvoor aan de Katholieke Universiteit Leuven waar hij onder leiding van prof. dr. J. Geldhof zijn proefschrift schreef over de eucharistische theologie in de Duitse Romantiek, meer specifiek bij de katholieke Tübinger Schule. Zie hierover onder meer 'A Romantic Theology of the Eucharist: The Catholic Tübingen School and the Communal Celebration of the Liturgy', *Ephemerides Liturgicae* CXXVII (2013). Recent is zijn aandacht verschoven naar de studie van de Liturgische Beweging en de relatie tussen theologie, liturgie en de pastorale praktijk, waar dit artikel een neerslag van is. In het Nederlands publiceerde hij onlangs ook 'Maaltijd die verenigt!?' Enkele reflecties over de eucharistische praktijk in Vlaanderen', in: *Rond de tafel: Maaltijd vieren in liturgische contexten*, red. M. Klomp e.a. (Heeswijk 2018). Zijn adres is: Warandelaan 2, 5000 LE Tilburg; e-mailadres: s.h.goyvaerts@tilburguniversity.edu.